

Antisistemska gibanja ob izteku sistema

V spisu "Krize: svetovna ekonomija, gibanja in ideologije"¹ Wallerstein prevzema razločevanje, s katerim je Samir Amin² načine prehoda iz enega sistema v drug sistem razdelil na dve veliki skupini. Do ene vrste prehoda pride z notranjim razkrojem obstoječega sistema; Amin temu procesu pravi "dekadenca" in daje za zgled krizo rimskega cesarstva, to je, prehod iz antike v fevdalizem. V drugo vrsto sodijo "načrtni" prehodi, ki jim Amin pravi "revolucije"; taka prehoda sta bila, denimo, francoska ali oktobrska revolucija. Glede na to, da se revolucionarni prehod iz kapitalizma v socializem ni posrečil, Wallerstein meni, da bi za izhod iz kapitalizma nemara bolj ustrezal model "razkroja obstoječega sistema".

Neposredna posledica tega stališča je, da osvojitve državne oblasti ni več neizbežna faza pri prizadevanju za spremembo sistema. Če Aminovo razločevanje prevedemo v "politično strateško besedišče", potem lahko rečemo, da se lahko tisti, ki se zavzemajo za spremembo sistema, organizirajo na dva načina: ali tako, da prevzamejo politično oblast in delajo za spremembo sistema s stališča "protisistemskega režima", protisistemske državne oblasti; ali pa tako, da delujejo na zgodovinske procese kot gibanja, katerih cilj ni, da bi osvojila politično oblast, ki pa kot "protisistemska gibanja" neposredno pospešujejo procese razkrajanja starega sistema in procese prehoda v nov sistem. Prvo vrsto antisistemske strategije so uveljavljale komunistične partije; druga antisistemska strategija je izšla iz kritike komunistične "stare leve" in se je uveljavila z revolucijo leta 1968 in s poznejšimi "novimi družbenimi gibanji".

¹ Immanuel Wallerstein, "Crises: The World-Economy, the Movements, and the Ideologies", v: *Unthinking Social Sciences / Odpremljivo družbene vede*, Polity Press, Cambridge, 1991 in 1995 (prva objava: 1983).

² Samir Amin, "Revolution ou decadence? La crise du système imperialiste contemporain et celle de l'Empire romain" / *Revolucija ali dekadenca? Kriza sodobnega imperialističnega sistema in kriza rimskega imperija*, v: *Review*, 4, 1, 1980.

³ Za razliko med "autocentrirano rastjo" in rastjo, ki jo poganja izvoz, gl.: Pierre-Noel Giraud, *L'inegalite du monde. Economie du monde contemporain* /Neenakost sveta. Ekonomija sodobnega sveta/, Gallimard, Pariz, 1996.

⁴ Za analizo antisistemske strategije socialističnih držav gl. med drugim: Gyorgy Wiener, "The change of epochs in world history and the changes of Eastern Europe"; Tamas Krausz, "From history to theory"; Susanne Zimmermann, "Changes in the world economy and the transformation in Eastern European politics"; vse v: *The Anti-Capitalist Left on the Eve of the 21th Century* /Antikapitalistična levica na pragu 21. stoletja/, Liberter, Budimpešta, 1996; Andrea Szego, "World economic dependence, indebtedness, crisis"; Agnes Kapitany – Gabor Kapitany, "Some theses on 'Kadarism'", oboje v: *Eszmelet – Consciousness. Selected essays from Eszmelet, Eszmelet Alapitvány – Labour Focus on Eastern Europe*, Budimpešta, 1997.

Klasična revolucionarna levica komunističnega tipa je bila prepričana, da je kapitalizem mogoče odpraviti le s položaja državne politične oblasti in da je potemtakem treba najprej "zavzeti" kapitalistično državo. Pokazalo pa se je, da kapitalizma ni mogoče odpraviti v okviru ene same države in niti ne v okviru bloka držav; da je, narobe, država strukturna prvina v kapitalističnem sistemu, ki je svetoven sistem. Protisistemiški državni režimi potemtakem niso mogli odpraviti kapitalizma; še več: njihove države so delovale v okviru kapitalističnega svetovnega sistema in so ga reproducirale. Največ, kar so lahko dosegli, je bilo, da so nadzorovali stopnjo notranjega izkoriščanja in onemogočali, da bi domačo delovno silo izkoriščal "tuji" kapital; da so zagotavljali socialno varnost širokim množicam in zagotavljali precejšnjo enakost med prebivalstvom. To jim je bolj ali manj uspevalo, vse dokler je bilo gospodarsko rast in splošni družbeni razvoj mogoče zagotavljati z "notranjimi spodbudami". Ko pa notranje pospeševanje ni bilo več zadosti in so postali odločilni "zunanji pospeški"³ (politično geslo je tedaj bilo "vključevanje v svetovni trg"), so antisistemiški režimi hoteli še vnaprej varovati domačo delovno silo pred izkoriščanjem mednarodnega kapitala. Zato zunanjemu kapitalu niso dopustili neposrednega stika z domačim delom: niso dopustili neposrednih tujih investicij, pač pa se je med domačo delovno silo in kapital vrnila država. Z drugimi besedami: države s protisistemskimi režimi so se zadolževale. Zaradi visokih družbenih stroškov proizvodnje (množičen in visok družbeni standard; ohranjanje visoke stopnje zaposlenosti; proizvodna in splošna družbena organizacija, ki nista bili naravnani zgolj na "ekonomsko racionalnost"; itn.) protisistemske države niso uspešno izkoristile zunanjih posojil. Druga za drugo so prihajale v krizo, vse manj so bile sposobne, da izpolnjujejo svoje obljube širokim slojem. Bolj ko so protisistemske države tonile v krizo, bolj se je krepil ljudski odpor proti njim – in ti procesi so naposled pripeljali do tako imenovanega "padca komunizma".⁴ – Pokazalo se je torej, da je bila državna oblast nekakšna past za klasična revolucionarna antisistemska prizadevanja.

Wallerstein zato predlaga, da bi poskusili s pospeševanjem notranjega razkroja, do katerega naj bi po njegovih izračunih tako in tako moralo priti v naslednjih petdesetih letih. Hkrati naj bi antisistemska gibanja že v okvirih dekadence kapitalizma sprožala in pospeševala procese, ki bi pripeljali do pozitivne alternative kapitalizmu. Juriša na državo pa naj ne bi imela na programu.

A zdi se, da se države ni mogoče tako zlahka znebiti. Na eni strani bo država, dokler bo obstajal kapitalizem, reproducirala kapitalistične odnose; zato je pričakovati, da bo omejevala ali celo onemogočala antisistemska gibanja, če bodo dosegala pomembnejše antisistemske učinke. Na drugi strani lahko domnevamo, da s koncem kapitalizma ne bo tudi konec industrijske proizvodnje. Najučinkovitejši mehanizem ali celo edini mehanizem za menjavo in cirkulacijo

dobrin v razmerah industrijske proizvodnje pa je trg; a če obstaja trg, tedaj mora obstajati tudi država. Kakor ni kapitalizma brez države, tako, se zdi, brez države tudi izhod iz kapitalizma ni mogoč.

V procesu konca kapitalizma bo država hkrati nasprotnik antisistemskih gibanj in njihov zaveznik. Kako naj torej antisistemska gibanja delujejo, ne da bi si poskušala prisvojiti državno oblast?

Idealni položaj, se zdi, bi bil tale:

– na eni strani antisistemska gibanja, ki razkrajajo obstoječi sistem; ustvarjajo niše drugačnosti; sprožajo ali pospešujejo alternativne zgodovinske procese;

– a ta antisistemska gibanja delujejo v okviru antisistemske države; t.j. države, ki pravzame nase protislovnost izhoda iz kapitalizma; ki varuje pred katastrofami, skrbi za iztek sistema brez dramatičnih lomov; ki, če lahko tako rečemo, skrbi za reprodukcijo sistema brez sistemske reprodukcije.

Toda ta "idealni položaj" je bil v osemdesetih letih že "dejanski položaj". Takrat so razmeroma močna "nova družbena gibanja" delovala v okviru protisistemske socialistične države. Tisto, kar je po logiki Wallersteinove analize tako rekoč idealen položaj za izhod iz kapitalizma, je bilo v Sloveniji, deloma pa tudi v Jugoslaviji, v osemdesetih že doseženo. V osemdesetih letih smo bili potemtakem tako rekoč v "idealnem" položaju, da začnemo zgodovinsko inovativno odgovarjati na iztekanje kapitalističnega svetovnega sistema in da poiščemo pozitivne alternative.

Te procese sta pretrgala dva nasprotna procesa, katerih uveljavitev je tudi razlog, da je bila zapravljena priložnost, ki smo jo ustvarili v osemdesetih letih. Ta procesa sta: prosistemska etatizacija in prosistemska kolonizacija antisistemskih gibanj in alternativnega družbenega prostora, ki so ga ta gibanja ustvarila.

Prosistemska etatizacija, do katere je prišlo v razmeroma kratkem času med 1989 in 1991, je bila do neke mere "kontrarevolucija od zgoraj". Razlika je le v tem, da ni izšla iz kakšnih "prosistemskih gibanj", ki bi najprej osvojila državno oblast, potem pa bi državo iz antisistemske države preobrazila v prosistemsko državo. Zgodilo se je nekaj veliko preprostejšega – in tudi zato se je lahko zgodilo v tako kratkem času: preusmerile so se vladajoče skupine. "Režim", ki je bil poprej antisistemski, je postal prosistemski. Znebil se je socialne odgovornosti, ki je tako in tako ni bil sposoben udejanjati, in si je namesto množične blaginje priskrbel novo obliko legitimacije: večstrankarski sistem. Pri tem je uspešno prevzel retoriko antisistemskih gibanj, ki pa jo je vpel v nacionalistično ideologijo. Nacionalizem so si sposodili pri kulturniški birokraciji, ki je bila poprej podrejeni partner v režimski koaliciji. Reartikulacija antisistemskih političnih platform v nacionalistični program je politično pomenila, da je režim v svoje vrste kooptiral nekdanj podrejene partnerje (kulturniški establišment) in da je dopustil vzpon nekaterih svojih nižjih kadrov, delov uradništva ipd. Te plebejske skupine

⁵ *Nekaj analiz tega dogajanja sem zbral v knjigi Extravagantia II. Koliko fašizma, Ljubljana, 1995. – Da so osemdeseta leta ključno obdobje, se zaveda tudi sedanji prosistemski režim. Pravkar so se (v okviru predvolilne kampanje!) lotili zgodovinske preinterpretacije tega obdobja: s prispevki Boža Repeta ("Slovenci /sic!/ v osemdesetih") v sobotni prilogi Dela in z nadaljevanjo "Demo(s)kracija" Rosvite Pesek na ljubljanski televiziji.*

nekdanjega režima so nastopile z zagrizenim antikomunizmom in so odločilno pripomogle k razkroju že dosežene ravni politične kulture, sčasoma pa tudi k uničenju javnega prostora.⁵

Preusmeritev je potekala od zgoraj navzdol: najprej se je vzpostavila prosistemska državna oblast, ta si je ustanovila pravno-politično podlago (privatizacija, denacionalizacija ipd., a tudi vzpostavitev nacionalne države), s pravnimi sredstvi so potem sprožili proces preoblikovanja družbenih odnosov. Poleg sprememb v ekonomskih odnosih so morali spremeniti tudi druge družbene odnose, denimo, odnose v javnosti in alternativne prostore družbenosti. Ta preobrazba je imela negativno ali destruktivno stran (marginalizacija alternative in pozneje njeno pospešeno uničevanje) in pozitivno ali kreativno stran. Pozitivna stran je bila vzpostavitev "družbene baze" za prosistemski režim. V tem okviru je bila ena razsežnost ustvarjanje nacije za podlago nacionalni državi; druga razsežnost je bila "kolonizacija" alternative in njeno preobražanje v "civilno družbo", ki naj bi servisirala prosistemsko državo. Uničevanje alternative in njeno nadomeščanje s servisno "civilno družbo" očitno ne gre tako gladko, kot bi ustrezalo državnim oblastem. Bržkone se je prav zato državna oblast začela zbliževati s katoliško cerkvijo in jo z državnimi mehanizmi (npr. s sporazumom z vodstvom katoliške cerkve) krepiti kot "svojega" agenta v civilni družbi. S tem se seveda spreminja tudi politična narava prosistemske države, na kar, denimo, opozarja tudi Drnovškova podpora Haiderju ali prehod v večinski volilni sistem, ki ga forsira pretežni del političnega razreda te države.

Zdi se, da se strategija prosistemske države odloča med različnimi vrstami avtoritarizmov: med populističnim avtoritarizmom in birokratsko-elitističnim avtoritarizmom; v okviru birokratsko-elitistične različice pa med klerikalizmom in tehnokratizmom. Zdi se torej, da so razlike v strategijah bolj razlike v vrsti legimitizacijskega spektakla kakor v sami naravi režima. Prihodnji legimitizacijski spektakel bi lahko bil tradicionalističen (populizem ali klerikalizem, lahko tudi kakšna mešanica obeh) ali pa modernističen (tehnokratski). Oboje pa bi bil le mehanizem dominacije političnega razreda in centrov ekonomske moči, ki bodo bržkone vse bolj zunaj države.

To so torej koordinate, v katerih bodo zelo verjetno v prihodnje delovala antisistemska gibanja in ki bodo določale naše soočenje s koncem kapitalizma in s prehodom v nov svetovni sistem. Položaj je veliko manj ugoden, kakor je bil v osemdesetih letih. Zato pa smo zgubili marsikatero iluzijo in se otesli nekdanje naivnosti. Nemara bodo te "subjektivne" pridobitve odtehtale "objektivno" nazadovanje?